

Ks. prof. AKW, dr hab. Waław Królikowski SJ
Akademia Katolicka w Warszawie
Collegium Joanneum
Katedra Teologii Duchowości

Kraków, 11 lutego 2025 roku

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
mgr lic. Elżbiety Kozuchowskiej
pt. *Struktura człowieka jako przestrzeń zjednoczenia z Bogiem w pismach Edyty Stein*
(1891–1942),
napisanej z teologii duchowości na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Marka Tatara,
Warszawa 2025, ss. 224

Rozprawa doktorska Pani mgr lic. Elżbiety Kozuchowskiej, zatytułowana *Struktura człowieka jako przestrzeń zjednoczenia z Bogiem w pismach Edyty Stein (1891–1942)*, dotyczy bodaj najważniejszego aspektu życia duchowego każdego chrześcijanina, jakim jest zjednoczenie z Bogiem. Jak podkreśla bowiem św. Paweł Apostoł, w Chrystusie Bóg „wybrał nas przed założeniem świata, abyśmy byli święci i nieskalani przed Jego obliczem” (Ef 1,4). Każdy chrześcijanin, rozwijając się duchowo na różnych etapach życia duchowego – etapie duchowego oczyszczenia i etapie duchowego oświecenia – powołany jest do tego, aby ostatecznie jednoczyć się z Bogiem Ojcem w Chrystusie Jezusie, mocą Ducha Świętego. Wtedy właśnie wraz ze św. Pawłem chrześcijanin może wyznać: „Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2,20) czy ze św. Ignacym Loyolą, który prowadzi rekolektanta do takiej więzi z Jezusem Chrystusem, aby mógł „we wszystkim miłować Jego Boski Majestat i służyć Mu” (Św. Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*, przeł. M. Bednarz, w: św. Ignacy Loyola, *Pisma*, zebrał i opracował W. Królikowski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2022, nr 233, s. 263).

Przykładem osoby, która przeszła wszystkie trzy klasyczne etapy życia duchowego (oczyszczenie, oświecenie i zjednoczenie), otrzymując łaskę zjednoczenia z Jezusem Chrystusem, jest Edyta Stein, św. Teresa Benedykta od Krzyża OCD. Urodziła się 12 października 1891 roku (czterysta lat po św. Ignacym) we Wrocławiu, w ówczesnym zaborze pruskim, w niemieckiej rodzinie pochodzenia żydowskiego. Aż do trzydziestego roku życia szukała prawdy, studiując filozofię, psychologię, historię i gramatykę. Doktorat z filozofii uzyskała pod kierunkiem Edmunda Husserla na Uniwersytecie we Fryburgu. Prawdę, do której dążyła całe życie, odkryła w czerwcu 1921 roku dzięki lekturze autobiograficznej książki świętej karmelitanki pt. *Życie św. Teresy z Ávili spisane przez nią samą*. Po przeczytaniu tej książki wyznała: „To jest prawda!” (Edyta Stein/S. Teresa Benedykta od Krzyża, *Światłość w ciemności. Wybór pism duchowych*, t. 1: *Autobiografia*, przeł. I.J. Adamska, Kraków 1977, s. 202–203.). Po sześciu miesiącach, 1 stycznia 1922 roku, przyjęła w Kościele katolickim sakrament chrztu świętego, przyjmując imiona Teresa – na cześć swojej duchowej mistrzyni, i Jadwiga – po matce chrzestnej. Od chwili chrztu chciała upodobnić się do Jezusa, chciała Go naśladować. Codziennie uczestniczyła we Mszy świętej, czytała pisma Ojców Kościoła i literaturę religijną. Gruntownie studiowała też dzieła św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu czy twórczość św. Jana od Krzyża i św. Teresy z Ávili. W sposób szczególny zachwyciło ją życie św. Teresy z Ávili i stało się dla niej wiarygodnym źródłem prawdy. Aby jeszcze pełniej jednoczyć się z Jezusem, wstąpiła do klasztoru sióstr karmelitanek w Kolonii 14 października

1934 roku, przyjmując imię zakonne: Teresa Benedykta od Krzyża. Po uwięzieniu w niemieckim obozie koncentracyjnym w Auschwitz siostra Teresa Benedykta od Krzyża została zamordowana w komorze gazowej 9 sierpnia 1942 roku. Zginęła jako ofiara Holokaustu, ale także jako katolicka siostra zakonna, która chciała naśladować Jezusa Chrystusa we wszystkim, także w Jego męczeńskiej śmierci. Św. Jan Paweł II beatyfikował Edytę Stein – Teresę Benedyktę od Krzyża 1 maja 1987 roku. Jako świętą ogłosił ją 11 października 1998 roku, a 1 października 1999 roku ustanowił ją jedną z patronek Europy. Jej pragnienie zjednoczenia się z Jezusem Chrystusem – Prawdą pięknie wyraził św. Jan Paweł II w *motu proprio* ogłaszającym św. Teresę Benedyktę od Krzyża patronką Europy: „Wizerunek jej świętości pozostanie na zawsze związany z dramatem jej męczeńskiej śmierci, którą poniosła wraz z innymi. Trwa też jako zwiastowanie Ewangelii krzyża, z którym Edyta Stein tak bardzo pragnęła się utożsamić, że wpisała go nawet w swoje imię zakonne” (*List apostolski motu proprio ogłaszający św. Brygidę Szwedzką, św. Katarzynę ze Sieny i św. Teresę Benedyktę od Krzyża Współpatronkami Europy*, 1.10.1999, nr 9, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/motu/patronki_europy.html).

Autorka dysertacji doktorskiej analizuje twórczość piśmienniczą Edyty Stein, a zwłaszcza jej myśl antropologiczną i soteriologiczną w bardzo oryginalnym ujęciu. Nie tyle czyni to w ujęciu filozoficznym, jak wielu dotychczasowych komentatorów pism Edyty Stein, ale przez pryzmat katolickiej teologii duchowości, ze szczególnym podkreśleniem fenomenu zjednoczenia człowieka z Bogiem, spotkania stworzonej przez Boga natury ludzkiej z łaską Bożą. Taka interpretacja pism Świętej czyni pracę Doktorantki bardzo oryginalną i potrzebną dla rozwoju teologii duchowości zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami.

Wyrażam uznanie dla ks. prof. dr. hab. Marka Tatara za kierowanie naukowymi badaniami swojej Doktorantki, które dotyczą ważnego problemu, zwłaszcza w coraz bardziej zsekularyzowanym dzisiaj świecie, jakim jest osobista świętość chrześcijan, ich zjednoczenie z Chrystusem, oraz naśladowanie Go w codzienności życia mocą Ducha Świętego. Słowa wdzięczności kieruję również wobec Pani mgr lic. Elżbiety Kożuchowskiej, która w sposób naukowy przybliżyła strukturę człowieka jako przestrzeń zjednoczenia z Bogiem według pism Edyty Stein – świętej męczennicy Holokaustu. Wyrażam też nadzieję, że dysertacja ta może się stać przyczynkiem do budzenia wśród katolików pragnienia usilnego poszukiwania prawdziwej mądrości, odnajdywania jej pełni w Jezusie Chrystusie Ukrzyżowanym oraz bezkompromisowego naśladowania Go w codziennym życiu.

1. Temat i źródła pracy

Pani mgr lic. Elżbieta Kożuchowska podjęła w swej rozprawie ważną i aktualną dla duchowości chrześcijańskiej kwestię ukazania struktury człowieka jako przestrzeni zjednoczenia z Bogiem na przykładzie pism Edyty Stein, św. Teresy Benedykty od Krzyża. Do podjęcia tematu sformułowanego w tytule rozprawy: *Struktura człowieka jako przestrzeń zjednoczenia z Bogiem w pismach Edyty Stein (1891–1942)* skłoniło Doktorantkę przekonanie, że współczesny człowiek, zwłaszcza żyjący w Europie, tracący poczucie sensu swojego życia, potrzebuje świadków żywej Prawdy, Jezusa Chrystusa, jedynego Odkupiciela człowieka (*Redemptor hominis*). Potrzebuje „ludzi, którzy mieliby spojrzenie skierowane ku Bogu, ucząc się od Niego prawdziwego człowieczeństwa” (J. Ratzinger, *Europa Benedykta. W kryzysie kultur*, przeł. W. Dzieża, Częstochowa 2005, s. 71). W przekonaniu Doktorantki niewątpliwie do grona takich ludzi należy Edyta Stein, św. Teresa Benedykta od Krzyża (s. 6).

Sformułowany przez Doktorantkę w tytule temat rozprawy: *Struktura człowieka jako przestrzeń zjednoczenia z Bogiem w pismach Edyty Stein (1891–1942)* wskazuje na przedmiot badań naukowych i zarazem na ich obszar źródłowy. Podstawowym problemem postawionym

przez Autorkę w dysertacji jest, jak czytamy we Wstępie, relacja „pomiędzy strukturą człowieka a dynamiką życia uświęcającego w myśli Edyty Stein. Kluczowym zagadnieniem jest adekwatność struktury człowieka do działającej łaski. Innymi słowy, przedmiotem badań jest obszar, na którym dokonuje się spotkanie stworzonej przez Boga natury ludzkiej (duchowość ontyczna) i działającej łaski (duchowość moralna) (s. 7).

Kiedy Doktorantka przywołuje *status quaestionis* analizowanego przez siebie problemu badawczego, zaznacza lakonicznie, że „na gruncie polskim wielu badaczy analizowało jej (Edyty Stein) twórczość. Najczęściej jednak były to badania filozoficzne” (s. 7). Nie podaje jednak żadnego z autorów takich opracowań. Wydaje się, że dobrze byłoby w tym miejscu podać choćby najważniejsze nazwiska i dzieła takich filozofów. Dalej Autorka konstatuje, że „można zaobserwować potrzebę powstania prac, które podejmą próbę odczytania antropologicznej myśli Edyty Stein w kluczu teologii duchowości katolickiej” (s. 7). Także i w tym przypadku Autorka nie podaje wykazu prac naukowych, które byłyby poświęcone badaniom pism Edyty Stein od strony teologii duchowości. Jak wspominałem wyżej, podjęcie w dysertacji tematu zjednoczenia człowieka z Bogiem jest szczególnie ważnym i oryginalnym pomysłem Doktorantki, ale w *status quaestionis* należałoby jednak przywołać najważniejsze prace, których autorzy podejmują aspekty teologii duchowości katolickiej w pismach Edyty Stein¹.

Bibliograficzny wykaz źródeł i literatury wykorzystanej w pracy (s. 217–224) świadczy o materiale bazowym dla opracowania podjętego przez Doktorantkę zagadnienia. Bibliografia została podzielona na sześć części: Pismo Święte (s. 217), Dokumenty Kościoła (s. 217), Nauczanie papieży (s. 217), Źródła (s. 217–218), Literatura przedmiotu (s. 218–221) oraz Literatura pomocnicza (s. 221–224). W literaturze źródłowej Autorka odwołuje się do tych prac Edyty Stein, w których bezpośrednio podejmuje ona refleksję na temat człowieka i jego struktury bytowej w odniesieniu do działania łaski Bożej. Należą do nich między innymi: *Byt skończony a byt wieczny; Czym jest człowiek? Antropologia teologiczna; Twierdza duchowa; Wiedza krzyża. Studium o św. Janie od Krzyża*; wykłady opublikowane pod tytułem: *Kobieta. Pytania i refleksje; czy Tajemnica Bożego Narodzenia*. Pewnym brakiem widocznym we Wstępie, gdzie Autorka pisze o wykorzystanych w pracy źródłach, jest to, że nic nie wspomina o wykorzystanych w dysertacji głównych opracowaniach. Choć literatura źródłowa nie jest obszerna, w Bibliografii Autorka wymienia bowiem dziesięć dzieł Edyty Stein tłumaczonych na język polski, to jednak w kontekście wykorzystanej obszernej literatury przedmiotu i literatury pomocniczej jest wystarczającym materiałem naukowym do rzetelnego zbadania podjętego przez Doktorantkę zagadnienia.

¹ Publikacji, w których autorzy podejmują aspekty teologii duchowości katolickiej w pismach Edyty Stein, jest całkiem sporo. Dla przykładu warto wymienić tu choćby najnowsze opracowania: Jerzy Gogola, *Umiłowanie mądrości. Duchowość św. Teresy Benedykty od krzyża (Edyta Stein)*, Kraków 2024; Marian Zawada, *Znaczenie Edyty Stein dla współczesnej duchowości*, w: *Bóg i Auschwitz. O Edycie Stein, wizycie Papieża Benedykta XVI i Bogu w mrokach dziejów*, red. M. Deselaers, L. Łysień, J. Nówak, Kraków–Oświęcim 2007; Jadwiga Guerrero van der Meijden, *Człowiek i jego duchowość. Edyty Stein rozumienie osoby*, „Hybris” 2016, nr 35B; Dominik Wider, *Charakterystyka duchowości Edyty Stein – św. Teresy Benedykty od Krzyża*, w: „Światłość w ciemności”. *V Karmelitański Tydzień Duchowości ze św. Teresą Benedyktą od Krzyża (Edytą Stein) 6–9 maj 2002*, red. J.W. Gogola, Kraków 2002; Marek Chmielewski, *Duchowość eklezjalna św. Edyty Stein*, w: „Światłość w ciemności”. *V Karmelitański Tydzień Duchowości ze św. Teresą Benedyktą od Krzyża (Edytą Stein) 6–9 maj 2002*, red. J.W. Gogola, Kraków 2002; Sancho Fermín F.S., *Edyta Stein karmelitanka. Środowisko i duchowość*, tłum. H. Flieger, w: *Nowa rzeczywistość. Filozofia i świadectwo Edyty Stein*, red. A. Grzegorzczak, Poznań 2000; Immaculata J. Adamska, *Mądrość miłości. Rzecz o duchowości Edyty Stein*, Pelplin 1998.

Bibliografię oraz wykaz opracowań myśli filozoficznej i teologicznej Edyty Stein zestawiała Joanna Urszula Stepczyńska z UKSW w Warszawie na stronie Stowarzyszenia „Communio Crucis” im. św. Edyty Stein Patronki Europy. Zob. <http://communiocrucis.pl/2019/03/04/bibliografia-stein-edyta-2005/>.

2. Metodologia podjętych badań

Na rozprawę doktorską Pani Elżbiety Kożuchowskiej składają się: Strona tytułowa, Spis treści, Wykaz skrótów, Wstęp, pięć merytorycznych rozdziałów, Zakończenie oraz Bibliografia. Łącznie praca liczy 224 strony znormalizowanego tekstu. Tytuł pracy został sformułowany poprawnie i odzwierciedla treść całości opracowania.

Doktorantka szukała w pracy odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jakie jest miejsce antropologicznej myśli Edyty Stein w teologii duchowości katolickiej? Jakie są relacje pomiędzy strukturą człowieka a dynamiką życia uświęcającego, dynamiką łaski Bożej? Jak Edyta Stein opisuje w swoich pismach obszar, na którym dokonuje się spotkanie natury człowieka i łaski Boga? (s. 7). Aby znaleźć odpowiedzi na postawione pytania badawcze, Doktorantka posłużyła się metodą krytyki źródeł, metodą analizy źródeł oraz metodą syntezy wniosków. Autorka zastosowała też, choć w mniejszym stopniu, metodę historycznej krytyki źródeł „celem ukazania ewolucji myśli świętej” (s. 7).

Doktorantka zawarła we Wstępie swojej pracy istotne dla efektywności badań naukowych elementy metodologiczne. Nakreśliła w nim znaczenie poruszanego tematu i przedstawiła jego aktualność. Wydaje się jednak, jak już wspomniano, że dobrze byłoby przywołać we Wstępie choćby najważniejsze prace naukowe tych autorów, którzy podejmują aspekty teologii duchowości katolickiej w pismach Edyty Stein, aby na ich tle podkreślić oryginalność podjętego w dysertacji tematu. Pewnym brakiem metodologicznym, zauważanym we Wstępie jest też to, że Autorka nie wspomina o Zakończeniu swojej pracy ani o zawartych w nim wnioskach z przeprowadzonych badań naukowych, choć takie wnioski w samym Zakończeniu faktycznie się znajdują. Jednak trzeba zauważyć, że Doktorantka jasno nakreśliła cel swoich badań, ich metody i źródła. Syntetycznie przedstawiła strukturę pracy. Staranność stosowania metod badawczych ujawnia się zarówno we wnikliwości analiz materiału źródłowego, jak i w logicznej konsekwencji ich formułowania w poszczególnych rozdziałach pracy. Każdy z pięciu rozdziałów pracy zawiera zapowiedź omawianej problematyki, zasadniczą część rozdziału, a poszczególne podrozdziały zakończone są syntetycznymi konkluzjami. Całość rozprawy doktorskiej dopełnia metodologicznie poprawne Zakończenie (s. 211–216). Doktorantka przedstawia w nim sformułowane wnioski swoich badań oraz nakreśla perspektywę dalszych, bardziej szczegółowych analiz, uwzględniających interdyscyplinarny charakter poruszanego w dysertacji zagadnienia, czyli podstawy filozoficzne, dogmatyczne, pedagogiczne i psychologiczne celu życia człowieka, jakim z perspektywy chrześcijańskiej jest zjednoczenie z Bogiem. Jako szczególną perspektywę dalszych badań Autorka ukazuje potrzebę „opracowania modelu formacyjnego opartego o założenia antropologiczne Edyty Stein” (s. 215).

Podsumowując, należy stwierdzić, że Doktorantka w swoich badaniach naukowych dobrze wywiązała się zarówno z doboru źródeł, jak i z teologicznej analizy struktury człowieka jako przestrzeni zjednoczenia z Bogiem według pism Edyty Stein. Użyła też właściwych dla teologii metod badawczych oraz przedstawiła w Zakończeniu wyniki swoich badań, nakreślając perspektywę ewentualnych dalszych badań naukowych.

3. Strona merytoryczna rozprawy

Celem dysertacji mgr lic. Elżbiety Kożuchowskiej było ukazanie głębokich relacji pomiędzy strukturą człowieka a dynamiką życia uświęcającego według wybranych pism Edyty Stein. Doktorantka, jak sama wyjaśnia we Wstępie, zbadała w świetle tajemnicy Wcielenia i Odkupienia „obszar, na którym dokonuje się spotkanie stworzonej przez Boga natury ludzkiej (duchowość ontyczna) i działającej łaski (duchowość moralna)” (s. 7). Takie ujęcie obszaru

badania wymagało od Autorki dysertacji dogłębnego wniknięcia w myśli świętej karmelitanki, które stanowią obfite źródło integralnej wiedzy na temat człowieka. Pisma Edyty Stein cechują się bowiem nie tylko dogruntowną znajomością filozofii, ale także pedagogiki i psychologii. Dlatego należy docenić fakt, że Doktorantka na podstawie pism Edyty Stein ukazała w swojej pracy – jak sama zaznacza – „względnie pełen obraz człowieka, który współcześnie może stanowić pewną odpowiedź na pytanie dotyczące sensu jego istnienia, powołania, zróżnicowania płciowego oraz spełnienia” (s. 7). Ukazana przez Doktorantkę próba przedstawienia całościowej wizji człowieka, jaka wyłania się z lektury pism Edyty Stein, może więc stanowić pomoc w poszukiwaniu wielorakich odpowiedzi na współczesny kryzys antropologiczny, uwidaczniający się w różnych przestrzeniach życia ludzkiego. Jak czytamy w Zakończeniu, współczesny kryzys „dostrzegalny jest m.in. w zakresie definicji człowieka, rozstrzygnięcia podstaw i znaczenia tożsamości płciowej, redefinicji pojęcia rodziny, instrumentalnego traktowania ludzkiej płodności, rozumienia duchowości, deprawacji ciała lub jego ubóstwiania, zachwiania celowości i sensowności ludzkiego istnienia. Znamionną cechą koncepcji antropologicznej Edyty Stein – kontynuuje Doktorantka – jest konsekwentne dążenie do prawdy o człowieku, co zostało potwierdzone świadectwem jej życia, a co dodatkowo czyni jej myśl godną uwagi. Ponadto, bazując na fenomenologii, metafizyce i objawieniu, stanowi holistyczne ujęcie człowieka, ukazujące jego ontyczne ukierunkowanie na cel nadprzyrodzony” (s. 215). Dysertacja nie ma więc charakteru jedynie spekulatywnego, ale ma również odniesienie do praktyki życia chrześcijańskiego, ze szczególnym uwzględnieniem duchowych fundamentów relacji człowieka z Bogiem oraz duchowej formacji człowieka, prowadzącej do zjednoczenia z Bogiem.

W pierwszym rozdziale, liczącym 40 stron, mgr lic. Małgorzata Kożuchowska analizuje w świetle Pisma świętego i pism Edyty Stein kondycję człowieka przed grzechem pierworodnym. W szczególności poddaje analizie biblijne opisy stworzenia człowieka, ukazując jego wyjątkowy status wobec pozostałych stworzeń. W ten sposób Autorka dysertacji wyjaśnia, w jaki sposób Edyta Stein – stosując chrystologiczny klucz hermeneutyczny – rozumiała pierwotny zamysł Boga względem człowieka. Dalej Doktorantka porusza temat obrazu Boga wpisanego w strukturę ontyczną człowieka w ogóle oraz obrazu Boga w mężczyźnie i kobiecie. W ostatnim podrozdziale tego rozdziału Autorka analizuje ontyczny i duchowy stan pierwszej pary ludzkiej, którą cechowała wyjątkowa relacja z Bogiem (dzieciństwo Boże), oparta na wierze i miłości wobec Boga.

Treść drugiego, najkrótszego rozdziału dysertacji (22 strony), dotyczy dramatu grzechu pierwszych rodziców. Analizując biblijny opis grzechu pierworodnego, Autorka – odwołując się do pism Edyty Stein – bada duchową władzę człowieka, jaką jest jego wolna wola, oraz obecność łaski Bożej w samym akcie wolitywnym człowieka. Na tym tle Doktorantka podejmuje analizę istoty grzechu i jego skutków, zwłaszcza w odniesieniu do kondycji natury człowieka po upadku oraz do jego relacji do Boga i do ludzi.

W trzecim rozdziale dysertacji, liczącym 32 strony, Doktorantka analizuje tzw. „antropologię uchrystusowioną”, jaka wyłania się z lektury pism Edyty Stein. Ukazuje w nim Osobę Jezusa Chrystusa, jako nowego Adama. Dalej, przybliża zjednoczenie obu natur w Jezusie Chrystusie oraz konsekwencje nauki o unii hipostatycznej dla całego rodzaju ludzkiego, omawiając zwięźle główne spory chrystologiczne pierwszego tysiąclecia. Zaś w ostatnim podrozdziale opisuje stan natury odkupionej.

Treść czwartego rozdziału pracy (50 stron) dotyczy struktury psychofizycznej człowieka jako „przestrzeni” działania łaski Bożej i współdziałania nią. Doktorantka analizuje najpierw trzy wymiary człowieka, ściśle ze sobą złączone, mianowicie ciało ludzkie, rozumiane w ujęciu fenomenologicznym, oraz jako przestrzeń współpracy z łaską Bożą, duszę – w aspekcie jej wnętrza oraz zamieszkiwania Boga, a także ducha rozumianego jako „Królestwo

ducha” w jego relacji do stworzonej istoty osobowej. Edyta Stein, idąc za intuicją św. Teresy z Ávili, posługuje się obrazem „twierdzy wewnętrznej”, aby ukazać człowieka jako spójną jednostkę, wewnątrz której zamieszkuje sam Bóg. W ostatnim podrozdziale Doktorantka analizuje drogi prowadzące do owej „twierdzy wewnętrznej”.

W piątym, najbardziej obszernym rozdziale dysertacji (58 stron), mgr lic. Elżbieta Kozuchowska analizuje strukturalną formację człowieka. Najpierw wyjaśnia istotę i naturę formacji, opisuje formację ascetyczną, która przechodząc przez drogę duchowego oczyszczenia (noc czynna zmysłów, noc zmysłów bierna, noc ducha, oczyszczenie rozumu przez wiarę, oczyszczenie pamięci przez nadzieję, oczyszczenie woli przez miłość), prowadzi do mistycznej transformacji człowieka, do mistycznego zjednoczenia z Bogiem (ciemna kontemplacja mistyczna, „tajemna drabina”, śmierć i zmartwychwstanie do nowego życia). Na koniec tego rozdziału Doktorantka analizuje rodzaje zjednoczenia z Bogiem oraz przybliżyła ideę integralnego człowieczeństwa.

Każdy z pięciu rozdziałów dysertacji został poprzedzony krótkim wprowadzeniem do omawianego zagadnienia, a każdy z podrozdziałów kończy się syntetycznym podsumowaniem, co czyni pracę metodologicznie przejrzystą i dodatkowo podkreśla jej charakter naukowy.

Całość analiz Autorka dysertacji zwieńcza w dobrze przygotowanym i syntetycznym Zakończeniu. Jego treść jest efektem przeprowadzonych w dysertacji badań naukowych, które streściła w przedstawionych (choć rozproszonych) wnioskach, wśród których – jak się wydaje – do najważniejszych należy zaliczyć:

1. Odczytanie przez Edytę Stein stwórczego dzieła Boga w kluczu chrystologicznym.
2. Mocne osadzenie przez karmelitankę antropologii chrześcijańskiej w biblijnej teologii stworzenia.
3. Integralną koncepcję natury ludzkiej, przy zachowaniu różnicowania płciowego i wynikających stąd różnych zadań i ról społecznych, a co za tym idzie, docenienie znaczenia relacji między mężczyzną a kobietą, odczytywanych w dialektyce dawania i przyjmowania.
4. Akcentowanie odrębności i wyjątkowości człowieka wśród wszystkich stworzeń, co przejawia się jego duchowością, samoświadomością, wolnością oraz niezbywalną godnością.
5. Podkreślenie bezwzględnego znaczenia wolności ludzkiej w budowaniu relacji człowieka z Bogiem i ludźmi między sobą.
6. Wyróżnienie przez świętą karmelitankę w ramach ontycznej struktury człowieka (w nawiązaniu do tematu rozprawy) tzw. trzech królestw: królestwa cielesności, królestwa duszy i królestwa ducha.
7. Podkreślanie przez Edytę Stein jedności tajemnicy stworzenia z tajemnicą Wcielenia i Odkupienia w Jezusie Chrystusie, dzięki czemu możliwe jest życie nadprzyrodzone w człowieku, które dokonuje się poprzez włączenie w życie sakramentalne Kościoła i dzięki dobrowolnemu otwarciu się na współpracę ze skutecznie działającą łaską Bożą.

4. Strona formalna rozprawy

W moim przekonaniu analiza rozprawy doktorskiej mgr lic. Elżbiety Kozuchowskiej prowadzi do konkluzji, że mamy do czynienia z dziełem oryginalnym, nowatorskim i potrzebnym w naszych czasach. Praca ukazuje bowiem, na ile oczywiście było to możliwe, wizję człowieka powołanego przez Stwórcę do miłostnej z Nim relacji, ostatecznie do duchowego zjednoczenia z Trójjedynym Bogiem. Już pierwszy człowiek posiadał w sobie niczym nieskażony obraz Boży, dzięki czemu całe jego jestestwo było zgodne z miłosnym zamysłem Stwórcy. Według Edyty Stein stworzenie pierwszego człowieka było początkiem Wcielenia, a także partycypowaniem w Mistycznym Ciele Logosu. Po grzechu pierwotnym człowiek utracił nie

tylko dary nadnaturalne (ochronę przed śmiercią i złymi żądzami), ale także duchowe dziecięstwo i miłosne zjednoczenie z Bogiem, utracił wewnętrzną integralność. Dzięki tajemnicy Wcielenia Jezusa Chrystusa dokonuje się usprawiedliwienie człowieka i ponowne pojednanie z Bogiem. Jezus Chrystus wziął bowiem na siebie następstwa grzechu pierworodnego i dokonał dzieła zadośćuczynienia – odkupił człowieka. W Chrystusie każdy wierzący staje się synem Bożym i otrzymuje dar nowego życia, łaskę ponownego budowania miłosnej relacji z Bogiem. Wejście człowieka w to „królestwo łaski” wywiera wpływ na cały byt ludzki i wszystkie jego sfery, dokonuje przemiany człowieka na wzór Jezusa Chrystusa.

Na szczególną uwagę w dysertacji zasługuje dogłębne przeanalizowanie i usystematyzowanie tekstów źródłowych (pisma Edyty Stein) oraz literatury przedmiotu w odniesieniu do duchowego wymiaru człowieka, do teologii duchowości.

Struktura rozprawy oraz przyjęta metodologia badawcza zostały właściwie zastosowane przez Autorkę do tego rodzaju pracy naukowej. Tezy i twierdzenia, uwiarygodnione poprawnie dokonanymi przypisami, dowodzą rzetelności naukowej, warsztatowej oraz pracowitości Doktorantki. Strona formalna jest poprawna. Autorka w pełni uzasadnia i zgłębia horyzont badań naukowych zakreślony w tytule dysertacji.

5. Uwagi recenzenta i pytania do dyskusji

Obowiązkiem każdego recenzenta jest również wskazanie na zauważone niedociągnięcia czy błędy obecne w rozprawie oraz postawienie autorce pytań, które nasunęły się w trakcie lektury.

a) Uwagi odnośnie do niektórych sformułowań językowych:

Choć przedstawioną do oceny rozprawę doktorską czyta się zasadniczo dobrze, to jednak znajdują się w niej sformułowania, które mogą wymagać dość daleko idących korekt, i to zarówno jeśli chodzi o ich poprawność stylistyczną, gramatyczną, jak i teologiczną. Kilka przykładów:

Na s. 8 czytamy: „W pierwszym rozdziale zostaną poddane analizie biblijne opisy stworzenia człowieka, na bazie których **zostanie ustalony statut** człowieka względem pozostałych stworzeń”. Oczywiście chodzi tu o „status” człowieka. Dodatkowo pewnym nadużyciem autorskim jest przypisywanie sobie faktu ustalenia owego statusu. To już dawno teologia uczyniła!

Na tejże samej stronie mamy dalej: „W tym kontekście **zostanie zbadana** natura Jezusa Chrystusa oraz konsekwencje unii hipostatycznej dla całego rodzaju ludzkiego. W ostatnim punkcie **zostanie nakreślony** stan natury ludzkiej”. Jako recenzent domyślam się, że chodzi o analizę pism Edyty Stein pod kątem wyłaniającej się z nich chrystologii i antropologii. Jednak samo sformułowanie o „zbadaniu” przez Autorkę rozprawy natury Jezusa Chrystusa może trącić brakiem teologicznej pokory.

b) Uwagi odnośnie do precyzji używanego języka teologicznego:

Zdarzają się Autorce rozprawy także nieściśłości i brak precyzji w używanym języku teologicznym. Jak np. należy bowiem rozumieć sformułowanie zawarte na s. 77:

„Edyta Stein wskazała na dwie cechy, które odróżniają Chrystusa od reszty społeczeństwa: wolność od grzechu oraz zawieranie w sobie «całej pełni człowieczeństwa». Podczas gdy w **ludziach realizuje się część istoty gatunkowej człowieczeństwa**, w Chrystusie urzeczywistnia się w całości”. W jakim sensie „w ludziach realizuje się część istoty gatunkowej człowieczeństwa”? Czy jest to sformułowanie Edyty Stein, czy Autorki? Czyżby moja natura,

jako człowieka, różniła się od tej, którą przyjął do swojej Boskiej natury odwieczny Logos, stając się w Jezusie Chrystusie człowiekiem?

Innym przykładem braku takiej precyzji języka teologicznego jest sformułowanie zawarte na s. 85:

„Edyta Stein wskazała także na prawdę o konsekwencji posiadania przez Chrystusa podwójnej natury, jaką jest **posiadanie podwójnej woli** – ludzkiej i Boskiej”. Znowu rodzi się pytanie: czy jest to sformułowanie Edyty Stein, czy też Autorki? Spory chrystologiczne pierwszego tysiąclecia z różnego rodzaju herezjami (arianizm, sabelianizm, nestorianizm, monofizytyzm, monoteletyzm) doprowadziły do sformułowania prawowiernej nauki o unii hipostatycznej, ukazującej związek dwóch natur (Boskiej i ludzkiej) w osobie Wcielonego Słowa – Jezusa Chrystusa. Zatem mówienie o **podwójnej naturze** Chrystusa grozi popadnięciem w monofizytyzm, a o **podwójnej woli** – w monoteletyzm. Zamiast tego teologia utrwałała mówienie o „**dwóch naturach**” i „**dwóch wolach**” w Jezusie Chrystusie, których niewypowiedziany sposób połączenia określił Sobór Chalcedoński (451) jako dokonujący się „bez zmieszania, bez zmiany, bez rozdzielania i rozłączania”.

W przypadku ewentualnego zamiaru wydania rozprawy drukiem należałoby całą pracę poddać solidnej redakcji językowej, zdarzają się bowiem nierzadkie błędy stylistyczne, interpunkcyjne oraz literowe (np. s. 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 76, 79, 92, 104), a także braki czy błędy w bibliografii (np.: w dziale: Literatura pomocnicza – brak tłumacza dzieła: Rahner K., *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1987). Z powodu wspomnianych wyżej nieścisłości języka teologicznego ważne jest, aby redaktorem była osoba biegła także w materii teologicznej.

Powyższe uwagi krytyczne, będące prawem, ale i obowiązkiem recenzenta, nie umniejszają jednak wysokiego poziomu rozprawy pod względem zastosowanej bazy źródłowej, strony metodologicznej i merytorycznej.

c) Pytania otwarte po lekturze rozprawy

Pytanie pierwsze:

W Zakończeniu rozprawy, nawiązując do analizowanych wcześniej konsekwencji grzechu pierworodnego pierwszych rodziców, Autorka zauważa m.in.: „[...] utrata dziecięstwa Bożego i miłosnego zjednoczenia z Bogiem sprawiła, że człowiek utracił wewnętrzną integralność, co jest szczególnie widoczne w odniesieniach: zmysły-duch, wola-rozum. Ze względu na różnie rozmieszczone władze i ich funkcje, pewne konsekwencje grzechu pierworodnego bardziej dotyczą mężczyzny, a inne kobiety” (s. 212).

Prosiłbym Autorkę o rozwinięcie tego ostatniego zdania. Czy faktycznie Edyta Stein twierdzi, że „pewne konsekwencje grzechu pierworodnego bardziej dotyczą mężczyzny, a inne kobiety”? Jeśli tak, jakie konsekwencje grzechu pierworodnego bardziej „dotyczą” mężczyzn, a jakie kobiet?

Pytanie drugie:

Również w Zakończeniu Autorka rozprawy pisze, że „[...] twórczość antropologiczna [Edyty Stein – przyp. W.K.] jest owocem jej szczerego i konsekwentnego dążenia do prawdy i wcielania jej w życie. Z tego względu warto dokonać analizy jej tekstów pod względem aplikacji ich na grunt działań ekumenicznych i dialogu międzyreligijnego” (s. 215).

Proszę o odpowiedź na pytanie: Na czym polega z ekumenicznego i międzyreligijnego punktu widzenia atrakcyjność czy też „nośność” twórczości filozoficzno-teologicznej Edyty Stein? Upraszczając nieco to pytanie: Dlaczego jej pisma powinni czytać np. ewangelicy czy Żydzi?

6. Wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa doktorska mgr lic. Elżbiety Kożuchowskiej stanowi potwierdzenie jej kompetencji naukowych. Doktorantka jasno określiła przedmiot i cel swoich badań, zgromadziła i uporządkowała materiał źródłowy oraz literaturę przedmiotu i umiejętnie skorzystała z literatury pomocniczej. Cały ten materiał poddała rzetelnej analizie naukowej, aby ostatecznie przedstawić oryginalną i logiczną refleksję, ukazującą w sposób możliwie całościowy strukturę człowieka jako przestrzeń zjednoczenia człowieka z Bogiem według pism Edyty Stein.

W związku z powyższym stwierdzam, że przedstawiona mi do oceny praca mgr lic. Elżbiety Kożuchowskiej spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 roku w sprawie warunków i trybu przeprowadzania przewodów doktorskich (Dz.U. z 2018, poz. 261) oraz art. 13 Ustawy o tytułach i stopniach naukowych z dnia 14 marca 2003 roku (Dz.U. z 2016 r., poz. 882 z późn. zm.) i **wnoszę o dopuszczenie mgr lic. Elżbiety Kożuchowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

